

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μαρία Λιάπη, Μαρία Κόντου***

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), σε συνεργασία με το Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών/ΔΙΟΤΙΜΑ και το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, υλοποίησε ερευνητικό έργο με αντικείμενο τη μελέτη του ζητήματος της γυναικείας μετανάστευσης στην Ελλάδα.¹

Ως γνωστόν, η μετανάστευση αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες, καθώς προσφέρει στα διάφορα κράτη υποδοχής μεγάλες ευκαιρίες προς αξιοποίηση. Συχνά, όμως, η μετανάστευση καθίσταται για τους μετανάστες και τις μετανάστριες πηγή σοβαρών προβλημάτων. Οι μετανάστριες ιδιαίτερα αποτελούν πληθυσμιακή ομάδα, η οποία τίθεται σε αυξημένο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού με χαρακτηριστικά πολλαπλής στέρξης αναφορικά με τις διαστάσεις που θεωρούνται κρίσιμες για τη συμμετοχή στην κοινωνία υποδοχής.

* Κοινωνιολόγος – ερευνήτρια – ΚΓΜΕ ΔΙΟΤΙΜΑ.

** Ερευνήτρια Α΄ βαθμού, Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών, Πανεπιστήμιο Γκαίτε Φρανκφούρτης.

1. Το ΕΚΚΕ, κατά το έτος 2011, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης Υπνικών Τρίτων Χωρών (ΕΤΕ/ΕΚΤ/ΥΠΕΣ), του ετήσιου προγράμματος 2009, υλοποίησε (ως συντονιστής εταίρος και με υπεύθυνη της Δράσης τη Διευθύντρια Ερευνών Τσίγκα-νου Ιωάννα) σε συνεργασία με το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου (με υπεύθυνη την Καθηγήτρια Εγκληματολογίας Ζαραφωνίτου Χριστίνα) και το Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών/ΔΙΟΤΙΜΑ (με υπεύθυνη την ερευνήτρια κοινωνιολόγο – υπεύθυνη ΚΓΜΕ – Λιάπη Μαρία) ερευνητικό έργο με το ακρωνύμιο FEMINT_GR με αντικείμενο τη μελέτη του ζητήματος της «Γυναικείας μετανάστευσης στην Ελλάδα», Προτεραιότητα 2: Ανάπτυξη δεικτών και μεθοδολογιών αξιολόγησης με σκοπό την αποτίμηση της προόδου, την προσαρμογή πολιτικών και μέτρων και τη διευκόλυνση του συντονισμού της συγκριτικής μάθησης, Δράση 2.1/09: Εκπόνηση μελέτης με θέμα «Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα». Το έργο, συνολικού προϋπολογισμού 295.000.000 ευρώ, χρηματοδοτήθηκε κατά 75% από κοινοτικούς πόρους και κατά 25% από εθνικούς πόρους. Ο ανά χείρας τόμος συνιστά επικαιροποιημένη έκδοση των αρχικών κειμένων τα οποία συντάχθηκαν τον Ιούνιο του 2011.

Επιπλέον, η θέση των γυναικών μεταναστριών στις σύγχρονες μετακινήσεις γίνεται πιο σύνθετη και διαφοροποιείται συγκριτικά με αυτήν του παρελθόντος. Κατά την τελευταία εικοσαετία, εμφανίζεται η τάση για αυτόνομη μετανάστευση των γυναικών, οι οποίες μεταναστεύουν είτε μόνες τους είτε ως αρχηγοί νοικοκυριών και οικονομικά ενεργά υποκείμενα, ενώ λιγότερες σε σχέση με το παρελθόν μεταναστεύουν ως εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας ακολουθώντας τους συζύγους τους. Η νέα αυτή εξέλιξη έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία με τον όρο «θηλυκοποίηση της μετανάστευσης», αναγνωρίζοντας την έμφυλη διάσταση της μετανάστευσης. Οι εξελίξεις αυτές θέτουν νέα ζητήματα στη συζήτηση για τη μετανάστευση και, παράλληλα, αναδεικνύουν την ανισότητα και τις διακρίσεις που υφίστανται οι μετανάστριες ως γυναίκες και ως αλλοδαπές, γεγονός που εμπεριέχει τις σχέσεις των δύο φύλων και έχει αναδείξει τη σημασία της διάστασης του φύλου στη διερεύνησή του.

Στη βάση των παραπάνω, αντικείμενο του έργου ήταν ο εντοπισμός και η αποτύπωση των ποικίλων παραμέτρων που συνδέονται με τη διαδικασία άφιξης, εγκατάστασης, διαβίωσης και ένταξης των μεταναστριών στην ελληνική κοινωνία. Στόχος του έργου ήταν η διαμόρφωση δεικτών για την αποτίμηση του βαθμού και της ποιότητας της κοινωνικής ένταξης των μεταναστριών στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας.

Οι βασικότεροι τομείς που διερευνήθηκαν σε σχέση με το γυναικείο μεταναστευτικό πληθυσμό που διαμένει στην Ελλάδα στο πλαίσιο της μελέτης ήταν οι εξής:

- ένταξη στην αγορά εργασίας
- πρόσβαση στη στέγαση
- πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας
- πρόσβαση στην εκπαίδευση
- πολιτική και κοινωνική συμμετοχή
- οικογενειακή ζωή, ελεύθερος χρόνος.

Διερευνήθηκε το σύστημα υποδοχής, διαδικασίας νομιμοποίησης (νομική ένταξη) και η συμβολή του στο επίπεδο της ασφάλειας, της κοινωνικής προστασίας, της κοινωνικής συνοχής και της συμμετοχής των μεταναστριών στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης.

Στο πλαίσιο του έργου διενεργήθηκε η εμπειρική διερεύνηση της κοινωνικής ένταξης των μεταναστριών στην ελληνική κοινωνία με

ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους, οι οποίες συνέβαλαν –με τρόπο αυτόνομο αλλά και συμπληρωματικό– στην κατάρτιση τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών δεικτών αξιολόγησης του επιπέδου ένταξης των μεταναστριών.

Είναι γεγονός ότι, ενώ οι ποσοτικοί δείκτες μπορούν να δείξουν κρίσιμες εξελίξεις ως προς την αποδυνάμωση των συνθηκών κοινωνικής συνοχής –που πρέπει να αντιμετωπισθούν με ανάλογες πολιτικές–, δεν μπορούν να δώσουν πληροφορίες για σχέσεις αιτιότητας που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για τη διαμόρφωση κατ'άλληλων και αποδοτικών προληπτικών δράσεων πολιτικής. Γι' αυτόν το σκοπό, χρειάζεται η μελέτη των *διαδικασιών* κοινωνικής ένταξης, γιατί μόνο αυτές μπορούν να δώσουν πληροφορίες για το είδος της πολιτικής δράσης που θα μπορούσε να βελτιώσει την κοινωνική ένταξη και την κοινωνική συνοχή.

Η διαδικασία ένταξης μπορεί να μελετηθεί μόνο από τη σκοπιά των δρώντων υποκειμένων - μεταναστριών που είναι αλληλένδετη με βιογραφικές διαδικασίες: με το μεταναστευτικό σχέδιο που αντικατοπτρίζει τις προθέσεις της μετανάστευσης, και με τις στρατηγικές που αναπτύσσουν για την πραγματοποίηση του μεταναστευτικού σχεδίου και τη βελτίωση των όρων ζωής στη μετανάστευση. Είναι ως εκ τούτου αναγκαίο να διερευνηθούν σε βάθος τόσο οι διαφορετικές πτυχές της βιογραφικής τροχιάς όσο και οι διαφορετικές δυνατότητες που διαθέτουν στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας για την επιδίωξη της πραγμάτωσης του μεταναστευτικού τους σχεδίου και των στόχων ζωής τους.

Στο πλαίσιο αυτό και στο συγκεκριμένο τόμο εμπεριέχονται κείμενα τα οποία προσεγγίζουν τη διαδικασία μετανάστευσης με τη μέθοδο της αφηγηματικής βιογραφικής συνέντευξης, που δίνει τη δυνατότητα ανάλυσης της βιογραφικής διαδικασίας και της αλληλόδρασης της μετανάστριας με το κοινωνικό περιβάλλον. Έμφαση δίδεται στη διερεύνηση ποιοτικών στοιχείων που συνιστούν, αφενός, βάση διατύπωσης δεικτών μέτρησης της κοινωνικής συνοχής και, αφετέρου, καθορίζουν τη διαδικασία κοινωνική ένταξης, όπως:

- η δυνατότητα ενεργοποίησης και αξιοποίησης διαθέσιμου από τη χώρα προέλευσης εκπαιδευτικού κεφαλαίου και πόρων (resources)
- οι δυνατότητες συσσώρευσης νέου τύπου εκπαιδευτικού κεφαλαίου, όπως η επανακατάρτιση ή και η απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων,

- η συμμετοχή σε άτυπα κοινωνικά δίκτυα - κοινωνικό κεφάλαιο,
- η δραστηριοποίηση σε μεταναστευτικές κοινότητες και συλλογικότητες, η πρόσβαση στην πληροφόρηση,
- η γνώση και οι δεξιότητες για τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή,
- οι κοινωνικές σχέσεις και η διάδραση με γηγενείς, γείτονες, συμπατριώτες,
- η νομική και συναισθηματική σύνδεση με το νέο κοινωνικό περίγυρο.

Τέλος, κρίσιμη παράμετρο για την κοινωνική ένταξη αποτελεί η εμπρόθετη δράση (agency) και οι στρατηγικές ζωής των υποκειμένων προκειμένου να διαχειριστούν θεσμικούς και άλλους περιορισμούς, όπως, π.χ., το διπλό προσανατολισμό των μεταναστριών, προς το κοινωνικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης και των αντίστοιχων προσδοκιών στις οποίες βρίσκονται εκτεθειμένες. Τέτοιες στρατηγικές επηρεάζουν συμπεριφορές και επιλογές αναφορικά, π.χ., με την αποταμίευση, την κοινωνική ασφάλιση, τη σχέση με την οικονομία των χωρών προέλευσης (εμβάσματα), τα σχέδια για τα παιδιά, τα επαγγελματικά σχέδια, και τις δυνατότητες πραγμάτωσης της αίσθησης του ανήκειν στην ελληνική κοινωνία.

Πιο συγκεκριμένα, οι ποιοτικές συνεντεύξεις με μετανάστριες οργανώθηκαν στο πλαίσιο υλοποίησης του έργου ως ακολούθως:

Διενεργήθηκαν 23 ποιοτικές, βιογραφικές/αφηγηματικές συνεντεύξεις με μετανάστριες, αριθμός που κρίνεται επαρκής για τη συγκέντρωση ποιοτικών στοιχείων αναφορικά με μια βιογραφική αξιολόγηση των πολιτικών και των βιογραφικών διαδικασιών κοινωνικής ένταξης. Επίσης, διεξήχθησαν ομάδες συζήτησης, οι οποίες διαθέτουν συγκριτικό πλεονέκτημα για την αξιοποίηση ατόμων με εξειδικευμένη γνώση ή και εμπειρία σε συγκεκριμένα θέματα και την ανάδυση μιας «κοινής γνώμης», έτσι όπως αυτή συγκροτείται πέραν της υποκειμενικής άποψης και θεώρησης στο πλαίσιο μιας εστιασμένης συζήτησης. Με την προσέγγιση αυτή υλοποιήθηκαν 6 περιφερειακές θεματικές ομάδες (των 36 ατόμων συνολικά) εστιασμένης συζήτησης με μετανάστριες που ζουν στον αστικό και αγροτικό χώρο και απασχολούνται στον πρωτογενή, δευτερογενή ή τριτογενή τομέα για τη διερεύνηση ζητημάτων σχετικά με τα προβλεπόμενα πεδία διερεύνησης καθώς και -ενδεικτικά-:

- την πρόσβαση σε άτυπα κοινωνικά και συγγενικά δίκτυα,

- το βαθμό αυτονομίας της δράσης τους και ειδικότερα αναφορικά με τα σχέδια ζωής τους των ίδιων και των μελών της οικογένειάς τους (παιδιά) κ.ά.

Το εμπειρικό υλικό των βιογραφικών συνεντεύξεων αναλύθηκε με την ερμηνευτική μέθοδο, η οποία επιτρέπει την ανακατασκευή της διαδικασίας ενσωμάτωσης στο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας ως προς την ανάδειξη των εμποδίων (θεσμικών κ.ά.) και των δυνατοτήτων δράσης που διαθέτουν ή και επινοούν (στρατηγικές δράσης) για την αντιμετώπιση των προβλημάτων κοινωνικής ένταξης που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες. Θεωρητική αφετηρία αποτελεί η κατανόηση της κοινωνικής ένταξης ως «διαδικασία», η οποία συμπεριλαμβάνει τη διάσταση του χρόνου και της διαδικαστικότητας και ενσωματώνει τη δράση των ίδιων των υποκειμένων. Η ανάλυση των συνεντεύξεων ακολούθησε τους κανόνες της ερμηνευτικής μεθόδου. Το λανθάνον νόημα της αφήγησης ανακατασκευάστηκε με τη βοήθεια των κανόνων της θεωρίας της αφήγησης: ανάλυση της θεματικής διαδοχικότητας, της εναλλαγής των διαφόρων τύπων διήγησης, και της παρουσίας και εναλλαγής των βασικών βιογραφικών δομών στη βιογραφική αφήγηση.

Η διάρθρωση του περιεχομένου του ανά χείρας τόμου ακολούθησε τη λογική της *συνεύρεσης* μελετών που προέκυψαν από την *αποκωδικοποίηση* του υλικού που συλλέχθηκε κατά την υλοποίηση του ως άνω έργου. Ο τόμος αρθρώνεται σε δύο διακριτά μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει την παρουσίαση ποιοτικών δεικτών ένταξης των μεταναστριών καθώς και την εμβάθυνση σε δυναμικές και παράγοντες των διαδικασιών που σχετίζονται με τους ποιοτικούς δείκτες ένταξης. Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται σε επιμέρους αναλύσεις ειδικών θεμάτων. Και τα δύο μέρη βασίζονται στην αναλυτική παρουσίαση αποτελεσμάτων των βιογραφικών συνεντεύξεων και των ομάδων εστιασμένης συζήτησης με μετανάστριες.

Τον επιστημονικό συντονισμό της ποιοτικής έρευνας του έργου είχε η Μαρία Λιάπη και της μεθοδολογίας για την εκπόνηση της ποιοτικής έρευνας η Μαρία Κόντου, οι οποίες από κοινού είχαν και την ευθύνη συγγραφής του πρώτου μέρους του ανά χείρας τόμου. Όπως προαναφέρθηκε, στόχος του ερευνητικού έργου το οποίο και πραγματοποιήθηκε από το Μάρτιο 2011 μέχρι τον Ιούλιο 2011 ήταν η ανάδειξη ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών αξιολόγησης της κοι-

νωνικής ένταξης των μεταναστριών στην ελληνική κοινωνία. Σε αυτήν την έκδοση παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των εργασιών που στόχευσαν στην ανάδειξη ποιοτικών δεικτών μέσα από την ανάλυση βιογραφικών συνεντεύξεων και ομάδων εστιασμένης συζήτησης με μετανάστριες σε αστικά κέντρα (Αθήνα – Θεσσαλονίκη) και ημι-αστικές και αγροτικές περιοχές της χώρας. Στο πρώτο μέρος του τόμου αυτού παραθέτουμε το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκε η προσπάθειά μας και τους δείκτες που αναδείχθηκαν από την ανάλυση των βιογραφικών αφηγήσεων. Στο δεύτερο μέρος παραθέτουμε κείμενα εμβάθυνσης στις δυναμικές της πορείας ένταξης. Έτσι, το δεύτερο μέρος του παρόντος τόμου συμπεριλαμβάνει αναλύσεις των Μαρίας Θανοπούλου, Αμαλίας Φραγκίσκου, Μαρίας Πετρονώρα και Φραίνς Καμούτση, οι οποίες και αποτέλεσαν στελέχη των ποιοτικών διερευνήσεων του παραπάνω έργου.

Την ανάλυση των μεμονωμένων βιογραφικών συνεντεύξεων και ομάδων εστιασμένης συζήτησης του έργου έκαναν από κοινού οι ερευνήτριες: Μαρία Λιάπη, Άννα Βουγιούκα, Έλσα Γάτσιου (ΚΤΜΕ ΔΙΟΤΙΜΑ), Μαρίνα Πετρονώρα, Μαρία Θανοπούλου, Αμαλία Φραγκίσκου, Έρση Ζακοπούλου, Φραίν Καμούτση (ΕΚΚΕ).

Ευχαριστούμε όλες τις μετανάστριες που με τις αφηγήσεις τους συνέβαλαν στην επιτυχία της έρευνάς μας.

Οι επιμελήτριες του τόμου

Μαρία Λιάπη και Μαρία Κόντου

Αθήνα 2014